

2025 FISCAL REFORMS DISCUSSION

Xitsonga

NKOMISO-NKULU

Ntshamiseko wa dyondzo ya swa ikhonomi hiku angarhela, i xilaveko xa masungulo xa nhluvukiso wa ntshamiseko ya ikhonomi, kambe Afrika Dzonga yi langutane na mpfumaleko wa ndzingano lowu yaka mahlweni wa swa timali exikarhi ka timali ta xibalo na matirhiselo ya timali hi mfumo. Leswi swi tise ku tlakuka ka xikwelweti, lexi tlakukeke ku suka ehansi ka 24 wa tiphesente ta GDP hi 2009 kuya eka 74 wa tiphesente hi 2024. Hi nkarhi lowu, timali to hakelela swikweleti ti tlakuke ku suka eka 9 wa tiphesente kuya eka 21 wa tiphesente ta mali ya xibalo, ti hunguta xivandla xa swa timali eka vukorhokeri bya nkoka bya vaaki.

Ku nonoka ka ku kula hi lembe i nsusumeto wa nkoka eka mimbuyelo leyi, kambe kuya mahlweni ka mpfumaleko wa ndzingano lowu na ku tlakuka ka swikweleti swi engetele makhombo eka ntshamiseko wa ikhonomi wa nkarhi wo leha. Ku tshembhela ka swiyenge swa timali swa laha kaya ko engeteleka ku pfuneta ku lombisa ka mfumo timali, swi hunguta ku lombiwa timali hi swiyenge leswi nga riki swa mfumo. Matshalatshala yo vuyelela ku ringananisa swikweleti swi tshikileriwe hi ku hlwerisiwa ka ku lulamisiwa ka swa timali, leswi tiseke mintswalo yo lombisa yale henhla na ku nonokisa ka ku kula ka ikhonomi. Mpfumaleko wo nghenelela, tilevhele tale henhla ta swikweleti, swi ta tshikilela ku kula ka ikhonomi, swi chavisa vuvekisi, no yisa mahlweni ku tlakusa tihakelo ta vulombisi.

Hikwalaho ka leswi mfumo wu langutise loko ntshamiseko wa swa timali wa ximfumo wu nga ngenisaka xandla eku vuyiseleni Afrika Dzonga eka xiyimo xa swa timali xo tiyiseleka. Emisaveni hinkwayo, maendlelo ya swa timali ya tirhisiwile ku hunguta ku lombisa timali ku tlula mpimo no antswisa matirhelo ya xiyenge xa mfumo. Endlelo ra kahle ri nga antswisa xiyimo xa swa timali, ri tiyisisa mpimanyeto wa kahle, no vumba ku tshembheka eka vavekisi, eku heteleleni swi seketela ku kula ka ikhonomi na ntshamiseko.

Maendlelo ya swa timali i switirhisiwa leswi nkarhi wun'wana swi nga na Milawu ya Vutihlamuleri bya swa Timali (ti FRL), leyi nga na tinxaka-nkulu tinharhu:

- Ti FRL leti hlamuselaka xiyenge xa milawu kumbe swipimelo swa pholisi ya timali, leswi mimfumo yi faneleke ku swi landzelela (Muxaka wa I).
- Ti FRL leti vumbiwaka hi milawu ya matirhelo yo lawula hilaha pholisi ya timali yi fambisaka xiswona, no hlamusela ntlawa wa maendlelo, maendlelo ya ximfumo, na swilaveko swa mavikelo mayelana na pholisi ya timali (Muxaka wa II); na
- Ti FRL leti nga na swikongomelo swa tinhlayo swo tiya no

national treasury
Department:
National Treasury
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

fikelela eka mimbuyelo ya pholisi ya timali ya nkoka tani hi ku fana na nkayivelo, mpimo wa xikweleti, kumbe mpimo wo kula ka matirhiselo ya timali, sw.sw.

Nawu wa Mafambiselo ya Timali ta Mfumo wa Afrika Dzonga, 1999 (Nawu wa 1 wa 1999-“PFMA”) na Nawu wa Swikeleti swa Timali na Timhaka leti fanaka, 2009 (Nawu wa 9 wa 2009-“MBARMA”) i tiFRL leti landzelelaka swinene eka Muxaka wa II wa xiyenge xa swa timali xale henhla. Swiyenge leswi swi humelerisa maendlelo na swilaveko swa mavikelo eku pasiseni mpimanyeto na ku vumba pholisi ya swa timali. Loko leswi swi nga tiyisiwa hi swivumbeko swa timali swa ximfumo, xivumbeko xa ximfumo xa nawu wu nga va na xivubeko xin'we kumbe swimbirhi:

- **Nawu wa Tinhlayo wa Timali:**

Nghenelo leri ri ta nghenisa swipimelo leswi bohaka eka mimpimo ya swikweleti kumbe nkayivelo wa timali. Lwangu ra swikweleti, xikombiso, ri ta pimela ku lombela ka mfumo kuya hilaha swi vekiweke hakona kuya hi GDP, loko nawu wa nkayivelo wu ta ta pima ku lombela ka timali ta mfumo hi lembe. Swipimelo leswi swi ta antswisa ku vhumbha pholisi, ku hunguta matirhiselo ya timali hi vusopfa, no tiyisisa swiyenge swo tala.

Hambiswiritano, milawu ya tinhlayo yi nga nghenisa ku cinca, leyi lavaka swinawana swa kahle swo cinca ikhonomi kumbe swilo swa xihatla. Swi nga tlhela swi vumba mimbuyelo eka mimpimo ya nkarhi lowu taka ku tihlanganisa hi “vutihlamuleri bya vutivumbuluxi” ku fikelela ku vonaka ka ku landelela loko hile tlhelo ku papalatiwa swivumbiwa.

- **Endlelo ra Tindlela ta Palamente:**

Nghenelelo leri a ri nge landzeleli eka swikongomelo swa timali leswi bohiweke kumbe leswi faneleke ku fikelariwa.

Hambiswiritano, swi ta hlanganisa milawu yo tiyiseleka ka swa timali eka endlelo ro andlala no vhota eka mimpimanyeto.

Mfumo wun'wana na wun'wana wu ta boheka, xikombiso, ku andlala kungu ra timali ra xiphemu xale xikarhi ro kombisa ku landzelela swipimelo swo tiyiseleka leswi vekiweke. Loko swi pasisiwile, kungu ra mafambiselo ya timali ri ta tirhisiwa tani hi xipimelo ehenhla ka laha mimpimanyeto ya nkarhi lowu taka yi nga pimiwaka ehenhla ka yona, ku vona leswaku kuna vutihlamuleri na vulanguteri.

Xiyimo xa timali xa kahle xi fanele ku tisa ndzingano exikarhi ka vunene na ntirhiseko, ku vona leswaku tipholisi ta timali ti tshama ti tiyimela loko hile tlhelo ti pfumelela malulamiso eku hlamuleni ka ku cinca ka ikhonomi. Xivumbeko xa timali – lexi nga katsaka swikongomelo swa tinhlayo to tiya kumbe to fikelariwa kumbe xi veka ntirho wa ximfumo eka swipimelo swa timali na swipimelo eka xivumbeko na masimekelo ya pholisi ya timali – swi ta lava ku hlamusela swiringanyeto swin'wana swa nkoka. Leswi swi katsa:

- **Ku vona ku Tiyiseleka:**

Ntshamiseko wa timali wu fanele wu vumbiwa ku vona leswaku swiyimo swa swikweleti swi tshama swi lawuleka nkarhi hinkwawo.

- **Ku Ringananisa Ntirhiseko na Vunene:**

Loko milawu yi tisa ntshamiseko, yi fanele ku pfumelela ku lulamisiwa hi nkarhi wa ku tsana ka ikhonomi.

- **Ku Tiyisisa Xiyenge:**

Ku tiyisisa swiyenge swo kambela swo fana na khansela ya timali swi nga antswisa ku landzelelerisa na ntshembheko.

national treasury
Department:
National Treasury
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

- **Kuva erivaleni eka Vaaki:**

Swilaveko swa mavikelo swale rivaleni swi nga vumba ku tshembheka no kondletela njhekanjhekisano wo twala eka tipholisi ta timali.

Tsalwa leri ra nkanerisano ri kongoma eku ngeniseni xandla eka njhekanjhekisano eka timhaka ta nkoka ta timali leti

faneleke eAfrika Dzonga, ku vona leswaku vufambisi bya nkarhi lowu taka na tixaka leti taka a va tikeriwi hi lava rhangeke na nakhale eka swiboho swa timali leswi nga tiyiselekiki. Mfumo wu taya emahlweni wu tihlanganisa na swiyenge ku lulamisa rimba ra timali, hi swipimelo swa milawu ku tekeriwa enhlokweni eka malembe laya taka.

national treasury

Department:
National Treasury
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

